

MEDICĪNISKA RAKSTURA PIESPIEDU LĪDZEKĻU PIEMĒROŠANA KRIMINĀLPROCESĀ, TO IZVĒLES TIESISKIE, EKONOMISKIE UN SOCIĀLIE ASPEKTI

Abstract

Application of the Compulsory Measures of a Medical Nature in the Criminal Procedure, Legal, Economical and Social Aspects of their Choice

A person could be held criminally liable and punishable only if he/she is guilty of a criminal offence, it is deliberately (intentionally), or recklessly has committed the offence provided in the Criminal Law, which is having all *corpus delicti* features. If the person committing the offence was under the state of mental incapacity, that is, due to a mental disorder or mental disability was not able to understand his/ her acts or control them, may not be held criminally liable.

Since April 1, 1999, when the Criminal Law came into force, the new rule was included – diminished mental capacity. If the person at the time of a criminal offence due to the mental disorder or mental disability, was not able to understand his/her acts fully or control them, that is, was in a state of diminished mental capacity, the court may reduce the punishment to be adjudged or release such person from punishment, according to the actual circumstances of the offence. To the person who is recognized having mental capacity, the court shall order compulsory measure of medical nature. For the other part, for a person who has been found to have diminished mental capacity, the court reduces the sentence or applies compulsory measures of medical nature. The Criminal Law provides following compulsory measures of medical nature:

- 1) out-patient medical treatment in a medical institution;
- 2) medical treatment of a general type in a psychiatric hospital (ward);
- 3) medical treatment under guard in a specialised psychiatric hospital (ward).

It should be stressed that the legal issues - legal qualification of the crime, circumstances of the committing criminal offence, extent and nature of the detriment are not taken into account choosing the compulsory measures of medical nature. What kind of compulsory medical measure apply to a person is determined on the basis of the type of mental disorder detected to a person, how such mental disorders may influence a person's behaviour and what level of danger such health problems can cause.

The economic situation in the country requires that such compulsory measure should be applied that cost less, unless person's state of health allows that. Therefore, more intensive out-patient treatment in a medical institution is applied. From the social point of view, out-patient treatment as opposed to inpatient treatment is socially more liberal, since it is implemented as a systematic monitoring of a person at physician psychiatrist, without inserting him/her in a hospital.

Significant changes in applying of compulsory measures of medical nature and the choice has to be introduced by the Concept of Criminal Penalties, the implementation of which was for the years 2009 to 2010. It provides that the group of compulsory measures provided in the Criminal Law should be supplemented with compulsory measures of public safety and in relation to compulsory measures of medical nature provide following compulsory measures of public safety:

- registering of the person in the register of psychiatric medical institutions;
- an obligation on a regular basis, like once every six months, to consult with specialists - a psychologist, psychiatrist, addiction specialist, sexologist, social worker, etc. and under the expert guidance to participate in special rehabilitation programs or to receive medical assistance;
- institutionalization into a social rehabilitation centre.

Atslēgas vārdi: nepieskaitāmība, ierobežota pieskaitāmība, medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana.

Sabiedrība ir indivīdu kopums ar kopīgām interesēm, vajadzībām un vēlmi pilnvērtīgi dzīvot. Noteiktu sabiedrības daļu veido indivīdi, kuriem ir nepieciešama īpaša attieksme - personas ar psihiskiem traucējumiem Viens no valsts pamatuzdevumiem ir rūpes par sabiedrības un konkrētu tās locekļu aizsardzību no prettiesiskiem apdraudējumiem. Sabiedrība

nav pasargāta no tā, ka indivīds izdara prettiesisku, pret sabiedrību vai pret citu sabiedrības locekli vērstu, darbību. Jāņem vērā tas, ka atsevišķos gadījumos arī personas ar psihiskiem traucējumiem, izdarot noziedzīgus nodarījumus, var apdraudēt citu sabiedrības locekļu drošību. Nevar atsevišķi izdalīt tādu noziedzīgu nodarījumu grupu, kuru izdarīšanā būtu vainojamas personas ar psihiskiem traucējumiem. Kā vienu no pierādīšanas priekšmetā ietilpstošiem apstākļiem var minēt noziedzīga nodarījuma izdarīšanas motīvu. Šādu personu rīcības motīvi var būt dažādi un dažreiz pat nesaprotami: slepkavība izdarīta alkohola psihozes vai delīrija iespaidā, vai arī zādzība izdarīta ar mērķi iegūt līdzekļus narkotisko vielu iegādei. Valsts veselības sistēmai jābūt vērstai uz šādu personu ārstēšanu un viņu pilnvērtīgu atgriešanu sabiedrībā. Latvijas Republikā nepastāv cita veida piespiedu ārstēšanas sistēma personām ar psihiskiem traucējumiem, kā tikai - medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana.

Krimināllikums paredz, ka pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, tas ir, kura ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarījusi Krimināllikumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. (Krimināllikums, 1.panta 1.daļa).

Personas psihiskais stāvoklis ir ietverts arī noziedzīga nodarījuma sastāva definējumā, kas nosaka, ka noziedzīga nodarījuma subjekts ir persona, kas ir sasniegusi Krimināllikumā noteikto vecumu un kura ir pieskaitāma. (Krastiņš, Liholaja, Niedre 2007: 31)

Krimināllikuma 13.pants nosaka, ka pie kriminālatbildības nav saucama persona, kas nodarījuma izdarīšanas laikā atradusies nepieskaitāmības stāvoklī, tas ir, psihisko traucējumu vai garīgās atpalcības dēļ nav varējusi saprast savu darbību vai to vadīt. (Krimināllikums, 13.panta 1.daļa). Personai, kas atzīta par nepieskaitāmu, tiesa piemēro Krimināllikumā noteiktos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus. (Krimināllikums, 13.panta 2.daļa)

Šādas persona tiek atbrīvotas no kriminālatbildības un soda. Nepieskaitāmības stāvoklis tiek konstatēts gadījumos, kad persona psihisko traucējumu vai garīgas atpalcības dēļ nav varējusi saprast savu rīcību vai to vadīt. Personas nespēja saprast savu darbību nozīmē nespēju saprast savas darbības vai bezdarbības faktisko pusi un kaitējumu. Ar nespēju vadīt savu rīcību jāsaprot, ka persona nespēj atteikties no savām slimīgajām tieksmēm, pat ja tā apzinās to kaitīgumu. (Krastiņš, Liholaja, Niedre 2007: 69)

Tomēr atsevišķos gadījumos noziedzīgus nodarījumus izdara personas, kurām ir psihiski traucējumi, kas ļauj personai vadīt un saprast savu rīcību.

Ar 1999.gada 1.aprīli, kad spēkā stājās Krimināllikums, tajā tika ietverta jauna tiesību norma – ierobežotā pieskaitāmība. Krimināllikuma 14.pants nosaka, ka, ja persona noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā psihisko traucējumu vai garīgās atpalcības dēļ nav bijusi spējīga

visā pilnībā saprast savu rīcību vai to vadīt, tas ir, atradusies ierobežotas pieskaitāmības stāvoklī, tai atkarībā no nodarījuma konkrētajiem apstākļiem tiesa var mīkstināt piespriežamo sodu vai šo personu atbrīvot no soda (Krimināllikums, 14.panta 1.daļa). Personai, kura atzīta par ierobežoti pieskaitāmu, tiesa piemēro Krimināllikumā noteiktos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus (Krimināllikums, 14.panta 2.daļa).

Ierobežotās pieskaitāmības institūts Latvijas krimināltiesībās rada iespēju tiesību piemērotājam izvēlēties piemērot kā medicīniska rakstura piespiedu līdzekli, tā arī kriminālsodu. Vai persona bijusi spējīga visā pilnībā saprast savu darbību un to vadīt, izlemj tiesa, pamatojoties uz tiesu psihiatriskās ekspertīzes atzinumu par personas psihisko traucējumu vai garīgās atpalcības smaguma pakāpi un raksturu. (Krastiņš, Liholaja, Niedre 2007: 71)

Neskatoties uz to, ka medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis netiek uzskatīts par kriminālsodu, tā piemērošanas tiesisko pamatu Latvijā reglamentē Krimināllikums, kas nosaka, ka personām, kas izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, bet sirgst ar psihiskiem traucējumiem un ir atzītas par nepieskaitāmām vai ierobežoti pieskaitāmām, var noteikt medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus. Un proti:

- 1) ambulatoriska ārstēšana medicīnas iestādē;
- 2) ārstēšana vispārēja tipa psihiatriskajā slimnīcā (nodaļā);
- 3) ārstēšana specializētā psihiatriskajā slimnīcā (nodaļā) ar apsardzi. (Krimināllikums, 68.panta 1.daļa)

Šaubas izraisa medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa plašā piemērošanas prakse. Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi tiek piemēroti samērā plašam personu lokam. Vienā gadījumā tas tiek piemērots personām, kuras tiek atbrīvotas no kriminālatbildības, jo ir atzītas par nepieskaitāmām un sakarā ar to tiek izolētas no sabiedrības. Citos gadījumos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi tiek piemēroti personām, kuras netiek atbrīvotas no kriminālatbildības un soda. Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa izvēli savā spriedumā norāda tiesa, pamatojoties uz tiesu psihiatrijas ekspertu ieteikumiem.

Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanas tiesisko pamatojumu reglamentē Krimināllikums, savukārt kārtību, kādā jāpiemēro šis procesuālais piespiedu līdzeklis, nosaka Kriminālprocesa likums.

Kriminālprocesa likuma 592.pants nosaka, ka medicīniska rakstura piespiedu līdzekli tiesa nosaka personai, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, būdama nepieskaitāmības stāvoklī, vai kura pēc noziedzīga nodarījuma izdarīšanas vai sprieduma taisīšanas saslīmusi ar tādiem psihiskiem traucējumiem, kas atņēmuši tai spēju saprast savu darbību vai to vadīt, ja šī persona pēc izdarītā nodarījuma rakstura un sava psihiskā stāvokļa ir bīstama sabiedrībai

(Kriminālprocesa likums, 592.panta 1.daļa). Konkrētā kriminālprocesa likuma norma paredz medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanu personai, kura ir atzīta par nepieskaitāmu, bet nenorāda, ka šādus procesuālus piespiedu līdzekļus var piemērot arī personai, kura atzīta par ierobežoti pieskaitāmu. Loģiski būtu šajā tiesību normā, paredzēt ne tikai medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanas pamatu, bet arī piemērošanas mērķi—, uzsverot, ka medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis ir personas psihiatriskā novērošana un ārstēšanas metožu pielietošana, kuru mērķis ir izārstēt personas ar psihiskiem traucējumiem vai uzlabot šo personu garīgo stāvokli. Taču jāņem vērā, ka tas tomēr būtiski nespēj izmainīt personas psihisko stāvokli.

Tas arī nosaka medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanas pamatproblēmu. Proti, piespiedu līdzekļi nespēj būtiski izmainīt personas psihisko stāvokli un novērst jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanas iespēju.

Lai lemtu jautājumu par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu izvēli konkrētai personai ir jāizvērtē:

- 1) personības premorbids - personas stāvoklis pirms saslimšanas;
- 2) socializācija pirms noziedzīga nodarījuma (delikta);
- 3) izglītības līmenis;
- 4) darbs, ģimenes stāvoklis, attiecības ģimenē, radnieku spējas un vēlme rūpēties par šo personu un uzņemties atbildību par ārstēšanās kontroli;
- 5) kaitīgie ieradumi, atkarības;
- 6) krimināla rakstura darbības anamnēze (stāvoklis, raksturojums);
- 7) psihozes raksturojums,
- 8) somatiskais stāvoklis, neiroloģiskais stāvoklis;
- 9) psihiskais stāvoklis pēc pārciestās psihozes (izmaiņas personībā, emocionālajā un gribas sfērā, kritikas spējas, adaptīvās un darba spējas);
- 10) atkārtotas psihozes un iespējamās sociāli bīstamās darbības prognozēšana.

Jāuzsver, ka juridiskie aspekti - juridiskā noziedzīga nodarījuma kvalifikācija, noziedzīga nodarījuma izdarīšanas apstākļi, kaitējuma apmērs un raksturs pie medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa izvēles, netiek ņemti vērā. Izvēle par to, kādu medicīniska rakstura piespiedu līdzekli - ambulatoru ārstēšanu medicīnas iestādē, ārstēšanu vispārēja tipa psihiatriskajā slimnīcā (nodaļā) vai ārstēšanu specializētā psihiatriskajā slimnīcā (nodaļā) ar apsardzi, piemērot personai, nosaka pamatojoties uz to, kādi psihiski traucējumi ir konstatēti personai, kā šie psihiskie traucējumi var ietekmēt personas uzvedību un kādu personas bīstamības pakāpi šie veselības traucējumi var izraisīt. Arī tiesa, atzīstot personu par nepieskaitāmu vai ierobežoti pieskaitāmu, ņem vērā tiesu psihiatriskās ekspertīzes atzinumu,

kurā tiek norādīti personas psihiskās darbības traucējumu smaguma pakāpe un raksturs. Pamatojoties uz šīm ziņām, tiesa izlemj, vai konstatēto psihisko traucējumu dēļ persona ir varējusi pilnībā vai daļēji saprast savu rīcību un to vadīt, vai tomēr šī persona ir atzīstama par nepieskaitāmu vai ierobežoti pieskaitāmu ((Kraštinš, Liholaja, Niedre 2007: 70)

Izvēloties medicīniska rakstura piespiedu līdzekli, jāņem vērā arī sociālie un ekonomiskie aspekti. Procesuāla piespiedu līdzekļa būtība nav sodīt personu, bet gan ārstēt un dot viņai iespēju pilnvērtīgi atgriezties sabiedrībā. Arī ekonomiskā situācija valstī nosaka to, ka personai tiek piemērots tāds piespiedu līdzeklis, kura izmaksas ir mazākas, ja vien to atļauj personas veselības stāvoklis. Tieši pēdējos gados intensīvi tiek piemērota ambulatora ārstēšana medicīnas iestādē, un tam, protams, ir vairāki iemesli – gan sociāli, gan ekonomiski.

Ambulatoro ārstēšanu piespiedu kārtā parasti piemēro personām, kuras, pamatojoties uz tiesu psihiatriskās ekspertīzes atzinumu un ar tiesas lēmumu atzītas par ierobežoti pieskaitāmām neatkarīgi no tā, kādu noziedzīgu nodarījumu tās izdarījušas. Tomēr lemjot jautājumu par ambulatorās ārstēšanas piemērošanu, svarīga nozīme ir arī tam, vai personai, pēc ārsta – psihiatra domām, nav tendence atkārtoti izdarīt noziedzīgus nodarījumus un tāpēc to lietderīgāk ir piemērot personām, kuras savas prettiesiskās darbības ir veikušas vai nu afekta vai pēkšņa psihiska uzbudinājuma stāvoklī.

Manuprāt, svarīgākais ambulatorai ārstēšanai medicīnas iestādē ir tieši sociālais aspekts. Ambulatorā ārstēšana atšķirībā no stacionāras ārstēšanas, kad persona uz noteiktu laiku atrodas slēgta tipa ārstniecības iestādē bez iespējam tikt ar draugiem un dzīvot ierastajā režīmā, ir sociāli brīvāka un ekonomiski izdevīgāka. Ambulatora ārstēšana medicīnas iestādē ir personas sistemātiska novērošana pie ārsta psihiatra, neievietojot šo personu stacionārā. Šā piespiedu līdzekļa izpildi var veikt jebkura ārstniecības iestāde, kuras funkcijās ietilpst medicīniskās palīdzības sniegšana psihiskās saslimšanas gadījumos. Varētu definēt, ka ambulatora ārstēšana medicīnas iestādē ietver sevī ne tikai psihiatrisko aprūpi, bet arī ģimenes aprūpi, kontroli, uzraudzību, savlaicīgu veselības stāvokļa adekvātu izvērtēšanu. Šā piespiedu līdzekļa īstenošanā ir iesaistīti arī personas ģimenes locekļi, jo šajā situācija svarīgs ir viņu atbalsts un arī sava veida kontrole pār personas uzvedību. Tāpat šajā sakarā ir jāatzīmē vēl viena pozitīva īpatnība, kas pastiprina tendenci vairāk piemērot tieši ambulatoru ārstēšanu piespiedu kārtā, jo persona ārstēšanās laikā netiek atrauta no ģimenes, draugiem, darba, savas ierastās vides, kas arī pēc ārstēšanās pabeigšanas veicina šīs personas atgriešanos sabiedrībā.

Taču lai šis piespiedu līdzeklis dotu rezultātus personas izveseļošanās procesā, būtu jāmaina izpildes forma. Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa izpildei būtu jābūt vairāk orientētai uz šo pacientu un izpildes vieta būtu nosakāma pacienta dzīves vieta, nevis ārstniecības iestāde, kā tas ir uz šo brīdi.

Būtiskas izmaiņas medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanā un izvēlē Latvijas likumdošanā ir jāievieš Kriminālsodu koncepcijai, kuras īstenošana bija paredzēta 2009.–2010.gadā. Koncepcija paredz, ka Krimināllikumā noteiktā piespiedu līdzekļu grupa, to starp arī medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi, būtu papildināma ar sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļiem.

Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļi nozīmē valsts institūciju tiesības:

- uzraudzīt personas uzvedību, prasot un saņemot no viņas informāciju par dzīvesvietu un tās ilglaicīgu atstāšanu, darba vietu, ienākumu avotiem, dzīves apstākļiem utt.,
- uzlikt personai noteiktos pienākumus, konsultēties pie ārsta, psihologa vai sociālā darbinieka.

Tāpat Koncepcija paredz, ka Krimināllikumā jāparedz iespēja ar tiesas nolēmumu piemērot sabiedriskās drošības līdzekļus personām, kuras izdarījušas noziedzīgus nodarījumus nepieskaitāmības vai ierobežotas pieskaitāmības stāvoklī – pēc viņu izvešanu, ja vairs nav pamata piemērot medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus, vai sabiedriskās drošības līdzekļi jāpiemēro kopā ar medicīniska rakstura piespiedu līdzekļiem. Koncepcija, saistībā ar medicīniska rakstura piespiedu līdzekļiem, paredz šādus sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļus :

- personas ņemšana psihiatrisko medicīnas iestāžu uzskaitē;
- pienākums regulāri, piemēram, vienu reizi pusgadā, konsultēties pie speciālistiem – psihologa, psihiatra, narkologa, seksologa, sociālā darbinieka u.c., un saskaņā ar speciālista norādījumiem piedalīties speciālās rehabilitējošās programmās vai saņemt medicīnisko palīdzību;
- ievietošana sociālās rehabilitācijas centrā ;

Manuprāt, šo jauno piespiedu līdzekļu ieviešana paralēli medicīniska rakstura piespiedu līdzekļiem dotu lielākas iespējas ieviest tādu psihiatriskās aprūpes sistēmu, kā rezultātā attiecībā uz konkrēto personu būtu iespēja izvēlēties optimālāko variantu, lai atgrieztu sabiedrībā pilnvērtīgu indivīdu bez nosliecēm atkārtoti izdarīt noziedzīgus nodarījumus.

Bibliogrāfija

1. Kriminālprocesa likums, stājas spēkā 01.10.2005., likuma redakcijā, kas stājas spēkā 01.01.2011.
2. Krimināllikums, stājas spēkā 01.04.1999., likuma redakcijā, kas stājas spēkā 01.01.2011.

3. Ārstniecības likums, stājas spēkā 01.10.1997.], likuma redakcijā, kas stājas spēkā 04.05.2011
4. G.Kūtra zinātniskajā redakcijā.(2010) Rokasgrāmata kriminālprocesā tiesnešiem. Tiesu namu aģentūra,.
5. U.Krastiņš, V.Liholaja, A.Niedre. (2007) Krimināllikuma zinātniski – praktiskais komentārs 1. Vispārīgā daļa. AFS, Rīga,.
6. А.П.Рыжаков. (1997) Производство по применению принудительных мер медицинского характера. Москва.
7. Б.А. Спасенников. (2003) Принудительные меры медицинского характера. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.